Malthusov pesimistički pogled na ekonomiju

Ivanko, Ana

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:012293

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Image not found or type unknown

Repository / Repozitorij:

Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula

zir.nsk.hr

Image not found or type unknown

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
ODJEL ZA EKONOMIJU I TURIZAM
«DR. MIJO MIRKOVIĆ»

Ana Ivanko

MALTHUSOV PESIMISTIČKI POGLED NA EKONOMIJU

ZAVRŠNI RAD

Pula, 2017.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
ODJEL ZA EKONOMIJU I TURIZAM
«DR. MIJO MIRKOVIĆ»

Studentica: Ana Ivanko
Matični broj: 1559-E, izvanredni student
Smjer: Ekonomija, preddiplomski studij

MALTHUSOV PESIMISTIČKI POGLED NA EKONOMIJU

ZAVRŠNI RAD

Kolegij: Povijest ekonomske misli
Mentor: doc. dr. sc. Daniel Tomić

Pula, ožujak 2017.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je završni rad isključivo rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu, a što pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem također, da nijedan dio rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Student

_____

U Puli, _____, _____ godine.

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Ana Ivanko, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom „Malthusov pesimistički pogled na ekonomiju“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenog, slobodnog pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____, _____ godine.

Potpis

_____

SADRŽAJ

1. UVOD 1
2. O MALTHUSU 3
3. DOPRINOS MALTHUSA EKONOMSKOJ ZNANOSTI 6
3.1. MALTHUSOVA TEORIJA ZEMLJIŠNE RENTE 7
3.2. TEORIJA STANOVNIŠTVA 8
3.3. PROTIVNICI MALTHUSOVE TEORIJE 14
3.4. ODNOS MALTHUSA I DRUGIH EKONOMISTA 18
4. "OCJENA" MALTHUSOVE TEORIJE I NEOMALTUZIJANACI 22
4.1 NEOMALTUZIJANCI 24
4.2. VEZA MALTHUSOVE „FILOZOFIJE" PREMA SUVREMENIM EKONOMSKIM TVRDNJAMA I DOGAĐAJIMA 25
5. ZAKLJUČAK 27
LITERATURA 29
POPIS GRAFIKONA I TABLICA 31
SAŽETAK 32
ABSTRACT 33

1. **UVOD**

Thomas Robert Malthus poznat je u ekonomskoj znanosti po pesimističnim prognozama rasta stanovništva. Njegov rad *O načelu populacije* ili *An Essay on the Principle of Population* iz 1798. godine smatra se jednim od najvažnijih djela koje se bavilo problemima populacije, prenapučenosti, nedostatkom hrane. Taj rad pružio je zanimljive spoznaje koje su izgradile temelje demografske znanosti iako su mnoge od tih spoznaja kasnije negirane znanstvenim dokazima. Malthus je upozoravao da ljudska sposobnost razmnožavanja uvelike nadmašuje raspoložive resurse te da smo osuđeni na bijedu i propadanje ukoliko se ne poduzmu konkretne mjere kontrole rasta stanovništva. Kroz povijest je imao mnogo pristaša, ali i oštrih kritičara te je nesumnjivo bio inspiracija za mnoge kasnije apokaliptične vizije budućnosti o prenapučenoj i devastiranoj Zemlji. Razdoblje 18.-og i 19.-og stoljeća možemo okarakterizirati kao iznimno zanimljivo razvojno razdoblje ljudske civilizacije; razdoblje u kojem je živio Malthus. To razdoblje karakterizira početak industrijske civilizacije i začetak moderne civilizacije kakvu nalazimo i danas u 21.-om stoljeću. Industrijska revolucija imala je velik utjecaj na društvene promjene koje su u konačnici utjecali na broj populacije i strukturu života. Cilj ovog rada je pobliže objasniti razmišljanja Malthusa prema kojem ljudska sposobnost razmnožavanja u velikoj mjeri nadmašuje proizvodnju hrane, stanovništvo uvijek nadmašuje raspoložive resurse i mnogi ljudi će živjeti u siromaštvu te kako je Malthusovoj teoriji dano pesimističko tumačenje prijeteće sile koja je uzrok aktualnog siromaštva.

U radu će se detaljnije razraditi „maltuzijansko načelo“ te Malthusov rad i djelovanje, analizirat ćemo mnogobrojne zaključke Malthusa, ali i učinke koje njegova teorija ima na znanost demografije i društvo. Malthusa treba promatrati kao mislioca koji je imao centralnu ulogu u poimanju tadašnje moderne demografije (od 1798.).

Rad je podijeljen na sedam poglavlja. Započinje uvodom gdje se čitatelja uvodi u koncepciju i sadržaj rada. Drugo poglavlje odnosi se na općenite biografske podatke o Malthusu, njegovom radu i značajnim djelima. O Malthusovom doprinosu ekonomskoj znanosti govorit će se u trećem poglavlju, u kojem će se detaljnije razraditi i obrazložiti Malthusove teorije zemljišne rente gdje je važno istaknuti da je Malthus svoje nazore o odnosu između pučanstva i prehrambenog kapaciteta stvorio s jedne strane upravo na temelju proučavanja problema zemljišne rente. U poglavlju tri predstavit ćemo i nastanak „maltuzijanskog“ načela kroz koji razrađujemo teoriju stanovništva, koja je upravo i temelj Malthusovog pesimističkog pogleda

na ekonomiju. Nadalje, analizirat ćemo i osnovne nedostatke te teorije, te tko su bili protivnici iste. U četvrtom poglavlju prikazat ćemo odnos Malthusa i drugih ekonomista. Peto poglavlje ocjenjuje Malthusovu teoriju te teorije neomaltuzijanaca te će se govoriti o vezi Malthusove „filozofije“ prema suvremenim ekonomskim tvrdnjama i događajima. Rad završavam zaključkom u kojemu je dan kritički prikaz na iznesenu problematiku u završnom radu.

Osnovna svrha ovog rada jest prikazati Malthusovo razmišljanje, razloge koji su ga doveli do poznatih zaključaka, ljude koji su se suprotstavili njegovim tvrdnjama, te konačno, razloge neuspjeha njegovih teorija. Kod izrade rada korištene su metode analize i sinteze, statistička metoda, induktivna i deduktivna metoda te povijesna metoda. Razlog korištenja ovih metoda jest da se pokuša objasniti Malthusov utjecaj na sam razvoj ekonomske znanosti.

2. O MALTHUSU

Thomas Robert Malthus (1766.-1834.) bio je svećenik i profesor povijesti i političke ekonomije na East India College-u u Haileyburyju. Preko noći se proslavio 1798. godine kada je objavio svoj *Essay on the Principle of Population*.[1]

Thomas Robert Malthus je rođen u bogatoj obitelji, njegov otac Danijel je bio bliski prijatelj sa filozofom Davidom Humeom i poznanik sa Jean-Jacques Rousseauom. Mladi je Malthus bio podučavan kod kuće dok nije otišao na Isusovački fakultet, u Cambridgeu 1784. godine. Diplomirao je 1788. i zaredio se iste godine, ali je ostao na Cambridgeu kao znanstveni stipendist sve do 1804.[2] Odrastajući, obrazovan privatno naučio je biti neovisnim misliocem i tu će osobinu kasnije dobro upotrijebiti pri stvaranju svoje teorije stanovništva. Objavio je 1798. godine, anonimno, *Esej o načelu stanovništva i njegovu odrazu na buduće poboljšanje društva s napomenama o spekulacijama gospode Godwina, Condorceta i drugih pisaca*. Anonimnost je, međutim, ubrzo ustupila mjesto općem priznanju i Malthusovo je ime nakon nekog vremena postalo uobičajeno.[3] Malthus se oženio 1804. godine i imao je troje djece sa svojom ženom. 1805. godine postao je prvi britanski profesor političke ekonomije na East India Company fakultetu blizu Hertforda u Hertfordshireu, sada znanom kao Haileybury. Njegovi studenti su ga oslovljavali kao "Pop" ili "Populacijski" Malthus. Godine 1818. odabran je kao prijatelj Kraljevskog Društva.[4] Thomas Malthus je pisac koji je klasičnoj teoriji stanovništva dao njezin definitivan iskaz. John Maynard Keynes ga je nazvao „prvim od ekonomista Cambridgea“, jer se upravo tamo istaknuo kao student Jesus Collegea, gdje se pripremao za svećeničku karijeru. Usprkos urođeno rascijepljenu nepcu, osvojio je nagrade za recitiranja na grčkom, latinskom i engleskom.[5]

Od njegovih brojnih drugih spisa mogu se istaknuti:

- *High Price of Provisions,* 1800.
- *Letter to Samuel Whitbread on the Poor Laws,* 1807.
- *Observations on the Corn Laws,* 1814.
- *Inquiry into the Nature and Progress of Rent,* 1815.

[1] Schumpeter, J. A. (1975.): *Povijest ekonomske analize*, Informator, Zagreb
[2] Ekelund, Jr. J. B., Hebert, R. F. (1997.): *Povijest ekonomske teorije i metode*, Mate, Zagreb
[3] Ibid.
[4] Schumpeter, J. A. (1975.): *Povijest ekonomske analize*, loc.cit.
[5] Ibid.

- *Grounds of an Opinion on the Policy of Restricting the Importation of Foreign Corn*, 1815.
- *Principles of Political Economy*, 1820.[6]

Godine 1798. izdao je dakle prvo izdanje svog glavnog djela: Istraživanje o načelu populacije pod naslovom: *An essay on the principle of population as it affect the future improvement of Society with remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet an other writers.* Prvi postavlja tezu o relativno sporom rastu proizvodnje, osobito proizvodnje hrane, u odnosu prema porastu broja stanovnika i njihovim potrebama, koja ostaje aktualna tema ekonomske politike do današnjih dana.[7] Godine 1803. izdao je drugo prošireno i prerađeno izdanje tog djela pod svojim imenom i uz izmjenjeni naslov: *An essay on the principle of population or a view of its past and present effects on human happines* (u 4 knjige). Kako bi prikupio što više statističke i druge građe za ovo djelo, putovao je po Njemačkoj, Švedskoj, Norveškoj, Finskoj, Rusiji, Francuskoj i Švicarskoj. Do Malthusove smrti je izašlo svega šest izdanja ovog djela.[8]

Prvi je *Esej* Malthus pretežno 'stvorio iz glave'. Kasnije je, dijelom i zbog uzbuđenja koje je izazvao, počeo dodavati ponešto empirijskog mesa na gole kosti svoje teorije. *Esej* je doživio uzastopna izdanja 1803., 1806., 1807., 1817. i 1826. Konačno je kulminirao u *Sumarnom pogledu na načelo stanovništva*, objavljenom 1830. Usprkos brojnim promjenama iz izdanja u izdanje, bitno je načelo prvoga *Eseja* ostalo nepromijenjeno.[9]

Malthusova teorija populacije ostavila je dubok trag u demografiji i političkoj ekonomiji. Teorija populacije bila je prihvaćena i osporavana od mnogih suvremenika Malthusovog vremena poput Charlesa Darwina i Davida Ricarda.[10] Pun naslov *Eseja* daje naslutiti što ga je potaknulo. Malthus je reagirao protiv krajnjeg optimizma filozofa Godwina i Condorceta. Inspirirani političkom euforijom Francuske revolucije, ova su dvojica filozofa proricala nestanak društvenih zala. Opisali su društvo bez rata, zločina, države, bolesti, tjeskobe,

[6] Schumpeter, J. A. (1975.): *Povijest ekonomske analize*, Informator, Zagreb
[7] Rančić, N. (2007.): *Načelo opreza u teoriji i politici zaštite okoliša i javnog zdravlja*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=20425 Datum pristupa: 3.3.2017.
[8] Lunaček, V. (2004.): *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet, Ekonomski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
[9] Ekelund, Jr. J. B., Hebert, R. F. (1997.): *Povijest ekonomske teorije i metode*, Mate, Zagreb
[10] Dokić, M. (2014.): *Malthusova teorija o stanovništvu kao osnova za kritiku intervencionističke države*, Pravni fakultet Crne Gore, Podgorica Dostupno na: http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-982X/2014/0038-982X1401001D.pdf Datum pristupa: 25.1.2017.

melankolije i zlovolje, društvo u kojemu svaki čovjek neumorno teži dobru svih. Malthusov se odgovor na viziju Godwina i Condorceta naknadno čini varavo jednostavnim: prema njegovoj će tvrdnji čovjekova biološka sposobnost reprodukcije, ostavi li je se nesputanom, nadmašiti fizička sredstva uzdržavanja i stoga onemogućiti usavršivost ljudskoga društva.[11]

Srž Malthusove teorije populacije je tvrdnja koja kazuje da se broj ljudske populacije povećava brže od zaliha hrane odnosno sredstva neophodnih za život. Populacija ili stanovništvo se povećava geometrijskom progresijom dok se zalihe hrane povećavaju aritmetičkom progresijom.[12] Osnovna teza od koje je krenuo Malthus temeljila se na dvije osnovne premise, tj. Zakona prirode. Prva premisa kazuje da je hrana neophodna za egzistenciju čovjeka, dok druga premisa kazuje da je strast između spolova neizbježna.[13]

Ako je načelo korisnosti jedan kamen temeljac klasične ekonomije, drugi je načelo stanovništva, a pisac koji je klasičnoj teoriji stanovništva dao njezin definitivan iskaz bio je Thomas Robert Malthus.[14] Malthusovu teoriju zemljišne rente te teoriju stanovništva detaljnije ćemo analizirati u nastavku rada, zatim ćemo navest teorijska ograničenja te žestoke protivnike Malthusove teorije.

[11] Ekelund, Jr. J. B., Hebert, R. F. (1997.): *Povijest ekonomske teorije i metode*, loc.cit.
[12] Malthus, T. R. (1826.): *An Essay on The Principle of Population*, London: William Pickering
[13] Ibid.
[14] Ekelund, Jr. J. B., Hebert, R. F. (1997.): *Povijest ekonomske teorije i metode*, Mate, Zagreb

3. DOPRINOS MALTHUSA EKONOMSKOJ ZNANOSTI

Neprolazna je Malhtusova zasluga, da je prvi znanstveno ispitao i uglavnom ispravno ocijenio važnost ljudskog supstrata za gospodarsko zbivanje. Razvoj je gospodarske stvarnosti poslije njega dokazao, da se njegova teorija ne može smatrati doslovce ispravnom, niti se smije ekstremno formulirati. Međutim, taj razvoj nije ničim opovrgao ispravnost njegove glavne teze – da naime postoji funkcionalna povezanost između broja stanovnika i prehrambenog potencijala.[15] Tako je ispitivanjem statističkih podataka o kretanju stanovništva tokom 19. i početkom 20. stoljeća prilično jasno dokazao, da je nazadovanje poroda kod kulturnih naroda u tom razdoblju u uzročnoj vezi s nazadovanjem smrtnosti – sasvim onako kako je to Malthus i dokazivao. Ako se pak u pojedinim zemljama nazadovanje poroda i porasta stanovništva svodi na to, da se kod čovjeka usporedno s porastom blagostanja smanjuje volja za rađanjem potomstva, kako to primjerice ističe Adolf Weber - onda time opet nije opovrgnut temelj Malthusove teorije.[16] Malthus svojim načelom pretjeranog množenja stanovništva[17], osudio je čovjeka na vječnu muku preživljavanja u uvjetima sve oskudnijih prinosa od njegova rada. Smithov optimizam u pogledu napretka u blagostanju, Malthus je tako zamijenio prijetnjom smrti od gladi, bolesti i patnje u oskudici. Proglašavajući to neumitnošću ljudske egzistencije, koja je uz to dolazila po božjoj volji; Malthus je natjerao ljude da se zapitaju čemu onda služi očevidni napredak u proizvodnosti rada i u bogatstvu društva i može li takvo objašnjenje ljudske sudbine uopće proći test povijesnog iskustva i morala, da bi se moglo uopće smatrati znanstvenom spoznajom.[18] Izdvojio se Malthus iz skupine, odbacivši vjeru u jednakost ponude i potražnje, smatrajući da sustav ne generira dovoljnu potražnju i da je potrebna državna intervencija da uspostavi tržišnu ravnotežu. Svako uvođenje realnih ekonomskih faktora (tehnologije, zaposlenosti, prirodnih resursa, potražnje, odnosa raspodjele) u analizu funkcioniranja sustava, pokazivalo je njegove unutrašnje pukotine i praznine i izazivala velike sumnje u njegovu koherentnost, a time i njegovu uspješnu praktičnu primjenu. Čak i militantni zagovornici ovog političko-ekonomskog sustava nisu više vjerovali u njegovu adekvatnost i trajnu funkciju u konstituciji modernog kapitalističkog društva.[19]

[15] Lunaček, V. (2004): *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet, Ekonomski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
[16] Ibid.
[17] Malthus, T. R. (1798.): *An Essay on the Principle of Population*, London: William Pickering
[18] Baletić, Z. (2005.): *Ekonomski liberalizam i ekonomska znanost*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Dostupno na: http://www.hazu.hr/~azrnic/eRad492/Rad492Baletic.pdf Datum pristupa: 31.1.2017.
[19] Ibid.

Na samom početku ekonomske znanosti jasno je poručeno da pravo na život mora biti temeljno načelo svake ekonomije: „…bilo što da ljudi proizvode svojim radom, taj rad treba da osigura njihovo uzdržavanje. To je veliko načelo koje se svakodnevno čuje čak i iz usta malih ljudi koji se nimalo ne bave našim spekulacijama i koji žive od svog rada i svojih poduzeća“, rekao je Richard Cantillon. I na kraju je podcrtao „*Svi ljudi trebaju živjeti*“.[20] Ekonomska znanost iako nije pozvana da bira između ekonomskih i društvenih poredaka, ne može biti neutralna između onog „što je nužno dobro i onog što je nužno opasno i štetno za društveni poredak, vrlinu i sreću“.[21]

3.1. MALTHUSOVA TEORIJA ZEMLJIŠNE RENTE

Malthus i Ricardo uzimaju iz okvira Smithova sustava problematiku dobara polaznom točkom svojih proučavanja i dolaze obojica do zaključka, koji se bitno ili bar znatno udaljuju od Smithova utilitarističkog optimizma. Malthus je svoje nazore o odnosu između pučanstva i prehrambenog kapaciteta stvorio s jedne strane na temelju proučavanja problema zemljišne rente, a s druge strane na temelju diskusije koju je vodio sa svojim ocem Danielom Malthusom i Williamom Godwinom o pitanju mogućnosti usavršavanja čovječanstva[22].

U odnosu na kvantitativne relacije između rada i robe kojom se rad kupuje, Malthus smatra da robe s visokim troškovima proizvodnje kupuju više rada. Jasno, vrijedi i obrnuto, tj. robe s niskim troškovima proizvodnje kupuju manje rada. Na taj način mjera vrijednosti ne može biti rad već troškovi proizvodnje u koje je uključen i profit. Profit je dakle prema Mathusovom konceptu dio troškova proizvodnje, isto onako kao i najamnina. Ako profit postoji u troškovima proizvodnje, postavlja se pitanje kako se on realizira? Drugim riječima, tko isplaćuje profit? Prema Malthusu to su razni primaoci rente.[23]

U *Istraživanju o naravi i porastu rente*, iz 1815. obrazložio je Malthus svoju teoriju zemljišne rente, koju je preuzeo Ricardo priznavajući Malthusovo autorstvo. Zemljišna renta je po ovoj teoriji onaj dio prinosa zemljišta, koji preostaje nakon namirenja svih troškova, uloženih u

[20] Cantillon, R. (1734, 1755): *Opća rasprava o prirodi trgovine*, hrvatski prijevod, CKD, Zagreb, 1982.
[21] Baletić, Z. (2005.): *Ekonomski liberalizam i ekonomska znanost*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Dostupno na: http://www.hazu.hr/~azrnic/eRad492/Rad492Baletic.pdf Datum pristupa: 31.1.2017.
[22] Lunaček, V. (2004): *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet, Ekonomski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
[23] Cerovac, M. (1980.): *Povijest ekonomskih doktrina i tendencije u razvitku suvremene ekonomske teorije*, Ekonomski fakultet, Osijek

zemljišta. Cijene se poljodjelskih proizvoda oblikuju uvijek po proizvodnim troškovima onih zemljišta koja se obrađuju uz najnepovoljnije uvjete. [24] Zemljišna renta je diferencijalna: njezina visina varira prema intenzitetu obrade, prema položaju zemljišta spram tržišta i prema bonitetu zemljišta. Mogućnost povećanja intenziteta obrade je ograničena, a povećanje obrađenih zemljišta ograničeno je s jedne strane brojem potrošača, a s druge strane visinom proizvodnih troškova. Nitko neće obrađivati zemlju, ako polučene cijene ne pokrivaju ni uloženi trud i trošak.[25] Dakle, mora postojati neproizvodna klasa (tzv. „treća“ lica) koja prima rentu, jer bez njene potrošnje neminovno dolazi do zastoja u realizaciji roba, tj. do opće krize hiperprodukcije. Ovim stavom Malthus ne prihvaća Sayev „zakon tržišta“. Taj stav razlikuje Malthusa od svih buržoaskih ekonomista 19. stoljeća.[26] Ovakvo je razlaganje dovelo Malthusa na pomisao, da postavi tezu o postojanju funkcionalnog odnosa između poljoprivredne proizvodnje i broja stanovništva, koje se danom količinom poljoprivredne proizvodnje može prehraniti i da prouči taj funkcionalni odnos. Želio je dokazati da postoje stanovite temeljne i gotovo nepremostive zapreke za pomicanje tog odnosa u pravcu, da se uz jak porast stanovništva poboljša mogućnost prehrane za povećano stanovništvo i da prema tome nije ispravna teza o mogućnosti neograničenog usavršavanja čovječanstva, koju su zastupali njegov otac i drugi pisci njegova vremena. [27]

3.2. TEORIJA STANOVNIŠTVA

Teorija stanovništva, kako je međutim shvaćena u 19. stoljeću, tj. kao teorija faktora – ili “zakona” koji određuju broj i stope porasta ili pada, pojavila se mnogo ranije. Oslobođeno nebitnih stvari, maltuzijansko načelo stanovništva izašlo je potpuno razvijeno iz mozga Botera u 1589.: stanovništvo teži da se povećava preko svake određene granice do punih razmjera koje čini mogućim ljudska plodnost; sredstva uzdržavanja, naprotiv, i mogućnosti njihova povećanja čvrsto su ograničena, i prema tome, predstavljaju granicu za taj porast, jedinu koja postoji; ta se granica izražava u bijedi koja navodi ljude da se uzdrže od ženidbe (Malthusovo negativno ograničenje, razborito ograničenje, “moralno uzdržavanje”) ako broj nije smanjen ratom,

[24] Lunaček, V. (2004.): *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet, Ekonomski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
[25] Ibid.
[26] Cerovac, M. (1980.): *Povijest ekonomskih doktrina i tendencije u razvitku suvremene ekonomske teorije*, Ekonomski fakultet, Osijek.
[27] Lunaček, V. loc.cit., str. 134.

kugom itd. To ostvarenje koje otvara nove putove – jedino ostvarenje u cijeloj povijesti teorije stanovništva koje uopće zaslužuje pozitivnu ocjenu – došlo je mnogo ranije nego što se ta poruka mogla proširiti: ona se praktički izgubila u populacionističkom valu sedamnaestog stoljeća.[28] Oko dvije stotine godina poslije Botera, Malthus ju je samo ponovio, osim što je prihvatio posebne matematičke zakone za način kako djeluje *virtus generativa* i *virtus nutritiva*: stanovništvo raste po „geometrijskoj stopi ili progresiji" – tj. u divergentnom geometrijskom nizu – hrana pak po „aritmetičkoj stopi ili progresiji". Ali zakon geometrijske progresije premda se ne nalazi u Boterovu radu, sugerirali su Petty u svom *Essay concerning in Multplication of Mankind* (1686.), Susmilch (1740.), R. Wallace (1753.) i Ortes (1774.) tako da u tom krugu ideja Malthusu nije ostalo ništa da kaže što već nije bilo rečeno.[29] Međutim, najpoznatiji predstavnik antipopulacionističke struje bio je upravo Thomas Robert Malthus. On polazi od pretpostavke da između broja stanovnika i raspoloživih sredstava za život postoji dubok jaz jer se sredstva za život povećavaju aritmetičkom progresijom, a stanovništvo raste geometrijskom. Ta bi se razlika, prema Malthusovu mišljenju, trebala poništiti dobrovoljnim preventivnim preprekama (svjesno odustajanje ili odgađanje braka, seksualna apstinencija) ili pak sigurnim preprekama (ratovima, epidemijama, dječjim mortalitetom, gladi itd.). Bit Malthusove teorije o stanovništvu sastojala se u tome da se siromaštvo objašnjava prenaseljenošću.[30] Od autora 18. stoljeća koji su tvrdili da se stanovništvo uvijek množi do granica koje postavljaju raspoloživa sredstva valja spomenuti Franklina (1751.), Mirabeaua (1756.) – koji se također slikovito izrazio: ljudi će se množiti do granica sredstava za život kao "miševi u štaglju" – Sir J. Steuarta (1767.), Chastelluxa (1772.) i Townsenda (1786.). Steuart, čiju je prednost Malthus morao priznati, bio je osobito jasan; on je uzeo da je sposobnost množenja konstantna sila koju uspoređuje s oprugom koju savija uteg i koja će uvijek reagirati na svako smanjenje težine utega. Townsend je definirao ograničavajući faktor kao „glad koju pojedinac direktno ne osjeća, ali koju predviđa i plaši je se za svoje neposredne potomke".[31]

Botero je bio prvi koji je unio notu pesimizma koja je postala tako poznata kost razdora u Malthusovo vrijeme: on je povezao porast stanovništva sa stvarnom ili potencijalnom bijedom. Međutim, većina autora koji su vjerovali da stanovništvo teži da raste preko svih određenih

[28] Schumpeter, J.A. (1975): *Povijest ekonomske analize*, Informator, Zagreb
[29] Ibid.
[30] Vranješ-Šoljan, B. (2008.): *Prvi opći popis stanovništva u Habsburškoj Monarhiji iz 1857.: Koncepcija, metodologija i klasifikacija popisnih obilježja*, Filozofski fakultet, Zagreb Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/30612 Datum pristupa: 26.1.2017.
[31] Schumpeter, J.A.,loc.cit., str. 176.

granica nisu dijelili Boterov pesimizam, već su naprotiv imali simpatije prema populacionističkim osjećajima svoga vremena i svojih zemalja.[32] Činjenica da je stanovništvo fizički sposobno da se množi dok mu ne ponestane ne samo hrane već i prostora na kojem bi stajalo nije uzrok za zabrinutost ako se ne dopuni dodatnom tvrdnjom, da će ono stvarno težiti tome, umjesto da se prilagođava rastućim ekonomskim mogućnostima, rastući usporedno s njima (ili čak, smanjujući stopu nataliteta). Drugim riječima, stanovništvo doista može težiti da pritišće na izvore hrane. Ali ako se takva tendencija i dopusti, ona ne mora izazvati nikakvu zabrinutost za predvidivu budućnost, ili što je za nas važnije ne mora imati nikakvu važnost za objašnjenje suvremenih pojava. Jer ukoliko bi to bio slučaj, očito nije dovoljno vjerovati da će stanovništvo „pritiskati" ili da može „pritiskati" na izvore hrane u neko neodređeno daleko vrijeme: mi moramo misliti da je pritisak stvarno tu ili stvarno prijeti. Ako se to ne može utvrditi, vjerovanje u tu tendenciju spojivo je sa suprotnim vjerovanjem s obzirom na svaku danu situaciju ili s obzirom na izglede *ex visu* za svaku danu situaciju.[33]

Malthusovo razmišljanje se sastoji od tri dijela koja treba razmatrati odvojeno:

- prvi se odnosi na ponudu radne snage. Pažljivim proučavanjem činjenica on dokazuje da je svaki narod o čijoj povijesti imamo pouzdane podatke bio toliko plodan da bi mu broj rastao brzo i neprekidno da ga nisu zakočili bilo oskudica sredstava za život, bilo neki drugi uzrok, tj. bolest, rat, čedomorstvo, ili na kraju, dobrovoljno suzdržavanje;

- drugi se njegov stav odnosi na potražnju za radnom snagom. Kao i prvi, i ovoga potkrepljuju činjenice, ali drugi niz činjenica. Malthus pokazuje da sve do vremena u kojem on piše nijedna zemlja, nije mogla prikupiti dovoljnu količinu sredstava za život nakon što je njezin teritorij postao veoma gusto napučen. Proizvod kojim priroda nagrađuje rad čovjeka je njezina stvarna potražnja za stanovništvom: i Malthus pokazuje da sve do njegovog vremena nagli rast već gusto naseljenog stanovništva nije vodio razmjernom povećanju te potražnje;

- treće, on izvlači zaključak da će ono što je bilo u prošlosti vjerojatno opet biti u budućnosti, te da će porast stanovništva biti spriječen siromaštvom ili nekim drugim uzrokom patnje ukoliko se ne spriječi dobrovoljnim suzdržavanjem. On zato poziva

[32] Ibid.
[33] Schumpeter, J.A. (1975): *Povijest ekonomske analize*, Informator, Zagreb

ljude na suzdržavanje te da se, živeći životom moralne čistoće, suzdrže od vrlo ranih brakova.[34]

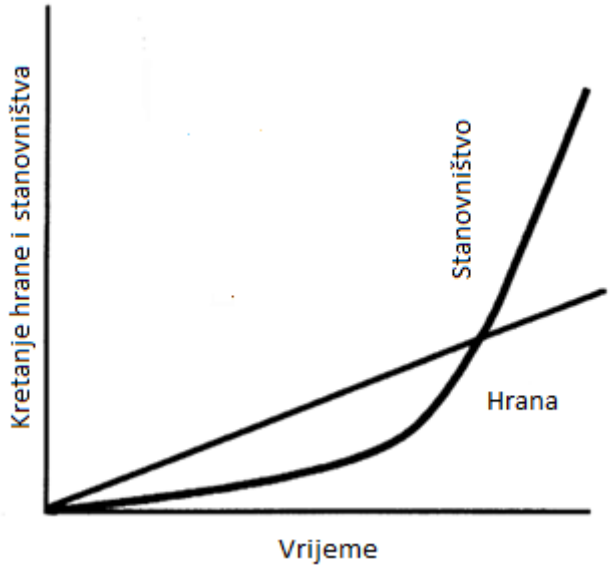
U prvom izdanju svoje rasprave, 1798. godine, Malthus je iznio svoju tvrdnju bez ikakvog podrobnog navođenja činjenica, iako je od početka smatrao da je treba obraditi u izravnoj vezi s proučavanjem činjenica, kao što se vidi iz onoga što je rekao Prymu, „da se teorija prvi put nametnula njegovom umu prilikom jednog svađalačkog razgovora kojeg je imao s ocem o stanju u nekim drugim zemljama".[35] Američko je iskustvo pokazalo da će se stanovništvo, ako ga se ne spriječi, udvostručiti najmanje jednom u dvadeset pet godina.

Sjedinjene su države Malthusu očito bile primjer zemlje u kojoj kroz nekoliko generacija nisu postojale nikakve zapreke za množenje stanovništva u smislu njegove teorije. Otud zaključuje Malthus da stanovništvo ima općenito tendenciju da se u razmacima od 25 godina[36] udvostručuje ili da se množi u geometrijskoj progresiji (1, 2, 4, 8, 16, 32, 64,128, 256, itd.).[37] On je dokazivao da bi bilo moguće, ali ne i vjerojatno, da udvostručeno stanovništvo, i u zemlji tako gusto napučenoj kao Engleska s njezinih sedam milijuna stanovnika, udvostruči sredstva za održavanje života uzgojena na engleskom tlu, ali da još jednom udvostručeni broj radnika ne bi bio dovoljan da se još jednom udvostruči proizvodnja[38].

Prema Malthusu se prehrambeni sektor ne može povećati u jednakoj progresiji ni onda kad za to postoje najpovoljniji uvjeti, jer se po Malthusovom istraživanju o rezultatima poljoprivredne proizvodnje i o zemljišnoj renti ne može poljoprivredna proizvodnja ni približno povećati u jednakom omjeru. Ta proizvodnja raste po Malthusu u istom razdoblju od 25 godina u najboljem slučaju samo u aritmetičkoj progresiji (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, itd). Kad bi dakle u stvarnosti u punom opsegu djelovalo načelo prirodnog nataliteta čovječanstva i načelo ograničene mogućnosti povećanja prehrambenog potencijala, bila bi zemaljska kugla već nakon jednog stoljeća toliko prenapučena, da se veoma velik dio silno razmnoženog stanovništva ne bi mogao uopće nikako prehraniti, pa možda čak ni smjestiti[39].

[34] Marshall, A. (1987): *Načela ekonomike*, Cekade, Izdanja Centra za kulturnu djelatnost, Zagreb
[35] Marshall, A. (1987): *Načela ekonomike*, Cekade, Izdanja Centra za kulturnu djelatnost, Zagreb
[36] ovo razdoblje ujedno označuje i jednu generaciju.
[37] Lunaček, V. (2004): *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet, Ekonomski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
[38] Marshall, A. (1987): *Načela ekonomike*, loc.cit.,str.234.
[39] Lunaček, V. (2004): *Povijest ekonomskih doktrina*, loc.cit.,str.154.

Ilustracija 1: Kretanje hrane i populacije u odnosu na vrijeme

- Izvor: izrada autora

S obzirom na to da u stvarnom životu ne može doći do trajnog sukoba između broja stanovnika i prehrambenog potencijala moraju postojati neke zapreke koje taj sukob izglađuju te drže broj stanovnika na onoj razini, koja bar uglavnom odgovara mogućnosti prehrane. Te su zapreke prema Malthusu dvojake: preventivne i represivne[40]. Represivne su zapreke bolest, bijeda, ratovi i poroci ljudi, a preventivne su one koje on zove preventivnom zaustavom odnosno moralnim suzdržavanjem[41]. Preventivna zaustava sastoji se od straha pred bijedom i materijalnom propašću, koje čine da ljudi odustaju od rađanja djece, a moralno suzdržavanje odražava osjećaj moralne dužnosti, po kojem se ne smiju rađati ljudi, koje njihovi roditelji ne mogu uzdržavati. „Ta moralna dužnost sastoji se u tome, da se ne smiju dovesti na svijet stvorovi, koje njihov roditelj ne može opskrbiti"[42], kaže Malthus. Promjene koje je razvoj događaja unio u učenje o stanovništvu odnose se uglavnom na drugi i treći korak njegova razmišljanja. Već su engleski ekonomisti prošlog stoljeća previše važnosti pripisali sklonosti

[40] Lunaček, V. (2004): *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet, Ekonomski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
[41] Ibid.
[42] Ibid.

poraslog stanovništva da vrši pritisak na sredstva za život i nije Malthus bio kriv da nije mogao predvidjeti velik razvoj parnog prijevoza kopnom i morem, što je omogućilo Englezima sadašnjeg naraštaja da proizvode najbogatijih zemalja dobivaju uz razmjerno malen trošak.

Činjenica da nije predvidio te promjene čine drugi i treći korak njegova dokazivanja zastarjelim po obliku, iako su oni još uvijek u velikoj mjeri valjani po sadržaju. Ostaje točno da ukoliko se zapreke povećaju biti će nemoguće da se navike udobnosti koje sada prevladavaju u Zapadnoj Europi prošire na čitav svijet i da se održe stotinama godina[43]. Prema Malthusu, brojčani porast nekog naroda ovisi u prvom redu o prirodnom priraštaju, to jest o višku rođenih nad umrlim, a u drugom o seobama. Broj rođenih ovisi uglavnom o običajima koji se odnose na sklapanje brakova kojih je rana povijest veoma poučna, ali se ovdje mora ograničiti na uvjete za brak u suvremenim civiliziranim zemljama. Značenje je Malthusova doprinosa počivalo u njegovoj sposobnosti da tendenciju rađanja i ograničenja uobliči u teorijsku strukturu koja je usmjeravala pozornost na one sile koje vode promjeni broja ljudi na Zemlji. Tablica u nastavku prikazuje Malthusovu teoriju stanovništva u sumarnom obliku.[44]

Tablica 1: Malthusova teorija stanovništva u sumarnom obliku

Faktori koji povećavaju broj umiranja	Faktori koji smanjuju broj rođenja
Rat	Moralna suzdržljivost
Glad	Kontracepcija
Epidemije	Abortus

Izvor: Ekelund, Jr. J.B., Hebert, R.F. (1997): *Povijest ekonomske teorije i metode*, Mate, Zagreb

Načelo stanovništva govori, da će se stanovništvo povećati kad god je kumulativni učinak raznih ograničenja manji od učinka stvaranja potomstva, odnosno da će se ono smanjivati kad god je kumulativni učinak ograničenja veći od učinka stvaranja potomstva, te će ono ostati nepromijenjeno kad god se učinci ograničenja i stvaranja potomstva uzajamno poništavaju[45]. Iako je Malthusova teorija posve neodređena, sam je Malthus bio sklon gledištu da ishod borbe između stanovništva i hrane neizbježno vodi gospodarstvu pukoga održanja. To je gledište za žaljenje zbog dva razloga:

- ono se, kao proročanstvo, u mnogo slučajeva pokazalo pogrešnim, i

[43] Marshall, A. (1987): *Načela ekonomike*, Cekade, Izdanja Centra za kulturnu djelatnost, Zagreb
[44] Ekelund, Jr. J.B., Hebert, R.F. (1997): *Povijest ekonomske teorije i metode*, treće izdanje, Mate, Zagreb
[45] Ibid.

- ono uopće nije nerazdvojan dio teorijske strukture koju je Malthus zamislio.[46]

S jedne strane je Malthusova teorija u stanju objasniti svakakve populacijske promjene: rast, depopulaciju ili stagnaciju, dok s druge strane Malthus je izveo zaključak o zbiljskom dospijevanju do gospodarstva održanja zato što će tendencija stvaranja potomstva u zbilji nadvladati kumulativni učinak ograničenja koja su na snazi. Malthus je tvrdio da je ta posljedica neizbježna, premda su je uistinu razvijena gospodarstva do sada uspjela izbjeći.[47] Malthusu se može prigovoriti to što je predvidio druga ograničenja koja su mogla preduhitriti njegov mračni zaključak. Propustio je razdvojiti pojmovno seks i stvaranje potomstva. To se pak često razlikuje u svijetu suvremenih tehnika kontrole rađanja i drugih umijeća planiranja obitelji. Mnoge obitelji ograničavaju broj svojih potomaka iz razloga koji nisu financijski, npr. želje za osobnom slobodom i mobilnošću ili karijerom. Ne može se potpuno zanemariti ni „kozmetički motiv" kontrole rađanja – previše djece može štetiti izgledu, udobnosti i dobrobiti majke. Ta dodatna ograničenja mogu smanjiti disparitet između rađanja i rasta ponude hrane.[48]

Ozbiljniji je nedostatak Malthusove teorije stanovništva bila njegova tendencija, koju je dijelio s drugim klasičnim piscima, podcjenjivanja napretka poljoprivredne tehnologije. Već je u *Eseju* nagoviješteno da poljoprivreda podliježe opadajućim prinosima i tu je temu Malthus kasnije proširio u svojoj teoriji rente. Međutim, opadajući prinosi, kao ekonomski zakon, vrijede samo za konstantno stanje tehnologije. „U razvijenim je pak gospodarstvima brzi napredak tehnologije do sada uspijevao preduhitriti maltuzijansku sablast. Time se dakako, ne poriče vrlo realna prijetnja gospodarstva pukoga održanja u nerazvijenome svijetu. Tamo se maltuzijanska sablast javlja kao istinska prijetnja praktičnome cilju gospodarskoga rasta i razvitka".[49]

3.3. PROTIVNICI MALTHUSOVE TEORIJE

Iako je od Malthusove teorije već prošlo 180 godina, problem koji je ona postavila još ni danas ne silazi sa stupaca dnevnog tiska, niti stupaca znanosti. Povremeno postaje diskusija vrlo žučljiva. Znanstvenici se razilaze, tako da pristalice Malthusa postaju pesimisti, a njihovi protivnici optimisti. Rijetko je koji problem toliko zaokupio stručnjake i toliko ih podijelio. Već

[46] Ibid.
[47] Marshall, A. (1987): *Načela ekonomike,* Cekade, Izdanja Centra za kulturnu djelatnost, Zagreb
[48] Ekelund, Jr. J.B., Hebert, R.F. (1997): *Povijest ekonomske teorije i metode,* treće izdanje, Mate, Zagreb
[49] Ibid.

prema krizama proizvodnje hrane, javljaju se neomaltuzijanci, koji svoje argumente traže u praksi. No, oni isto tako utihnu kad se dokaže neosporan porast proizvodnje hrane ili se pak pokaže mogućnost tog povećanja.[50]

Malthusova je teorija populacije naišla na ogroman odjek u znanastvenom svijetu, a može se reći kako rasprava o toj teoriji nije još ni danas završena. Među protivnike Malthusove teorije ubrajaju se : Eugen Duhring, Franc Openheimer, Paul Mombert, Lujo Brentano, Adolf Weber, Edwin Cannan te Frank Fetter. Eugen Duhring bio je njemački pozitivistički filozof i ekonomist koji je snažno kritizirao marksizam. Odbacio je Kantovo razdvajanje fenomena iz noumenona, te je tvrdio da je naš intelekt sposoban za shvaćanje stvarnosti. Njegovo najpoznatije djelo bilo je `Kritische Geschichte der Philosophie` [Kritička povijest filozofije], Franc Openheimer, ekonomist i liberalni socijalist, odbacio je pogled na anarhiste i revolucionarne socijaliste kao nepotrebno pesimistične. Njegovo idealno društvo je stanje bez klasnih interesa u kojem bi birokracija postala nepristran čuvar zajedničkih interesa. Paul Mombert bio je ekonomist koji se bavio teorijom populacije i politike te bio zagovornik merkantilizma. Lujo Brentano i Adolf Weber bili su profesori ekonomije. U to vrijeme, Adolf Weber je bio jedan od najvećih kritičara tadašnjeg predsjednika Hialmara Schachta.
Edwin Cannan je britanski ekonomist i povjesničar. Najpoznatiji je bio po svojoj kritici klasične ekonomije, međutim ubrzo je postao pobornik klasičnog liberalizma. Naglašavao je institucionalni temelj ekonomskih sustava. Frank Fetter, američki ekonomist, koji je bio zagovornik subjektivne teorije vrijednosti.[51].

Glavni su prigovori izneseni protiv Malthusove teorije sljedeći:

1. nije moguće dokazati da se prehrambeni potencijal ne može penjati brže nego li u aritmetičkoj progresiji. Ta progresija vrijedi možda za mogućnost povećanja biljne proizvodnje, ali nije primjenjiva za povećanje stočnih proizvoda, gdje je moguće daleko brže povećanje proizvodnje;
2. Malthus je pogrešno smatrao da nagon za održavanjem vrste kod čovjeka nije konstantan i općenit. Naprotiv, može se dokazati da se generativna sposobnost čovjeka smanjuje uslijed napretka kulture i civilizacije, a izvan toga postoje stanoviti razlozi,

[50] Marošević, T. (1974): *Malthusova teorija i neomaltuzijanci u svjetlu znanosti i vjere*, Obnovljeni život, Vol.29, No.1 Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/file/88160 Datum pristupa: 28.1.2017.
[51] Lunaček, V. (2004): *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet, Ekonomski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

koji modificiraju seksualni instinkt. Dokazuje se da se ljudi množe u manjem omjeru čim je polučeno prosječno blagostanje veće;

3. nagon za održanje vrste postepenim se napretkom kulture sve više manifestira na način koji isključuje rađanje djece;
4. s katoličke se strane dokazuje da je porast stanovništva neophodno potreban preduvjet za kulturno, moralno i gospodarsko napredovanje svakog naroda, dok je svako ograničenje poroda znak kulturnog i moralnog propadanja (primjer propasti rimskog carstva zbog denataliteta). Svaki će narod, koji se množi, znati stvoriti svoj prehrambeni potencijal, potreban za povećano pučanstvo.[52]

Na prvi prigovor valja spomenuti, da se bez sumnje kod nekih živežnih namirnica, a pogotovo kod onih životinjskog podrijetla, može proizvodnja povećati brže nego aritmetičkom progresijom. Međutim, time se globalno ne mijenja slika, jer su za prehranu čovječanstva znatno važnije žitarice od proizvoda stočarstva. Također valja primijetiti da je relacija koju je postavio Malthus, bez sumnje pretjerana. Razmak između broja pučanstva i prehrambenog potencijala nije i ne mora u stvarnosti biti tako velik kao onaj između aritmetičke i geometrijske progresije. Malthusova formulacija možda ima više ilustrativno značenje, no unatoč tome sigurno je da prehrambeni potencijal vrši stanovit pritisak na broj stanovnika i da postoji uzajamna, funkcionalna povezanost između jednog i drugog elementa.[53]

Drugi prigovor Malhtusove teorije, koji stavlja u pitanje stalnost nagona za održavanje vrste kod čovječanstva te se poziva na dokazano opadanje pučanstva u nekim zemljama, ne može također oboriti tu teoriju. Ponajprije predstavljaju ovakve pojave očevidno iznimku u povijesti čovječanstva, te se nikad ne pojavljuju općenito, već imaju manje-više prelazno značenje. Osim toga, i u ovakvim slučajevima se vidi, da se prehrambeni potencijal prilagođuje smanjenom broju stanovnika. Ako se pak prosječni životni standard pučanstva podigne usporedno s opadanjem broja pučanstva, onda to opet nije u suprotnosti s Malthusovom teorijom, jer Malthus nije tvrdio ni dokazivao da se prosječni životni standard mora pod pritiskom zakona populacije uvijek kretati oko nekog minimuma, oko granice gladovanja[54]. Još je manje uvjerljiv treći prigovor Malthusovoj teoriji. Sve brojnije devijacije nagona za održanje vrste, kojima se

[52] Lunaček, V. (2004): *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet, Ekonomski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
[53] Ibid.
[54] Ibid.

ograničavaju porođaji, ne dokazuju naime ni nestalnost ni opadanje tog nagona u čovjeku, nego dokazuju samo postojanje ili povećanje tendencije da se kraj jednakog djelovanja nagona izbjegava njegov glavni i prirodni učinak. Međutim, treba uzeti u obzir da Malthus i nije mislio na ove devijacije, nego na moralnu suzdržljivost, tj. na potpunu seksualnu apstinenciju kao moralnu obvezu svih onih čiji prihodi nedostaju za primjereno uzdržavanje obitelji.[55] Možemo odbaciti neke od prigovora upućenih Malthusovoj teoriji, iako to ne dovodi u pitanje činjenicu da se njegova teorija nije pokazala točnom. Riječ je o tvrdnji da je Malthus svoje populacijske principe primjenjivao samo na siromašnije slojeve stanovništva, te da nije riječ o prirodnom zakonu jer bi on morao da vrijedi za sve. Međutim, već smo vidjeli da je Malthus ukazivao da su preventivna ograničenja prisutna, u manjoj ili većoj mjeri, u svim kategorijama stanovništva, a osnovni razlog zbog koga je najviše pažnje posvetio siromašnim slojevima je taj što je mogućnost uzdržavanja i samokontrole u najmanjoj mjeri prisutna u tom dijelu populacije.[56] Drugo, prigovor da Malthus nije pravio razliku između seksualnog i reprodukcijskog ponašanja kao dvije različite stvari nije na mjestu, jer on nije poricao neugasivu strast između spolova, već je inzistiranjem na celibatu nastojao da kod siromašnijeg stanovništva koje „krasi“ nepromišljenost uveća moć samokontrole i uzdržavanja. Osim toga, celibat je više u kršćanskom duhu nego što je to slučaj sa abortusom, izvanbračnim odnosima, kojima je iz tog ugla veoma teško dati karakter moralnog ograničenja.[57]

Socijalisti su pod vodstvom Marxa pobijali Malthusovu teoriju na drugačijem temelju. Marx je u svom Kapitalu dokazivao sljedeće tvrdnje:

- uslijed stalnog usavršavanja tehnike stalno nazaduje broj zaposlenih radnika, i
- tokom postepene akumulacije kapitala, koja stalno napreduje, mijenja se omjer između stalnog i kolajućeg kapitala u sve većoj mjeri na korist stalnog, a na štetu kolajućeg kapitala (nadnice).[58]

Rezultat je po Marxu taj, da će radničke nadnice stalno opadati, a broj nezaposlenih radnika će sve više rasti. Stvarni je gospodarski razvoj u posljednjih 50 godina dokazivao, da prva Marxova teza može vrijediti samo za stanovito prelazno razdoblje, no nipošto kao stalna i

[55] Lunaček, V. (2004): *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet, Ekonomski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
[56] Dokić, M. (2014.): *Malthusova teorija o stanovništvu kao osnova za kritiku intervencionističke države*, Pravni fakultet Crne Gore, Podgorica Dostupno na: http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-982X/2014/0038-982X1401001D.pdf Datum pristupa: 28.1.2017.
[57] Ibid.
[58] Lunaček, V. (2004.): *Povijest ekonomskih doktrina*, loc.cit.,str.176.

nepromjenjiva pojava. Druga Marxova teza pušta potpuno s vida činjenicu, da prosječni standard života radničkih masa ovisi bar u tolikoj mjeri, koliko o odnosu između stalnog i kolajućeg kapitala i o odnosu cijena glavnih živežnih namirnica i gotovih obrtničkih proizvoda[59]. Pojeftinjenje obrtničkih proizvoda koje je prouzročeno napredovanjem stroja i tehnike, može biti kompenzirano pojeftinjenjem cijena poljoprivrednih proizvoda uslijed djelovanja zakona o postepenom opadanju prinosa tla.[60] Iz toga se može zaključiti, da ne može bti govora o nekoj neizbježnoj, kroničnoj prenapučenosti, kako je dokazivao Marx, pa se prema tome može reći da ni s te strane nije uspjelo oboriti Malthusovu teoriju.[61]

Načelu stanovništva dano je pesimističko tumačenje prijeteće sile koja nije samo apstraktna mogućnost nego je i uzrok aktualnoga siromaštva. U doba zaoštrenih ekonomskih i socijalnih odnosa te ubrzane diferencijacije društva po bogatstvu i moći, širenja nezaposlenosti i bijede radničkih slojeva, kakvo je bilo Malthusovo doba, njegova je teorija poslužila vladajućim slojevima da odgovornost za takvo stanje u društvu s društvenih institucija i oblika vladavine prebace na navodne prirodne zakone. Malthusovo načelo stanovništva povijest je opovrgnula u objema njegovim sastavnicama: niti je došlo do usporavanja rasta poljoprivredne proizvodnje, niti se stanovništvo nastavilo razmnožavati po istoj stopi. Pokazalo se da oba ta procesa znatno više ovise o tehnološkim i društvenim uvjetima života nego o navodnim prirodnim zakonima.[62]

3.4. ODNOS MALTHUSA I DRUGIH EKONOMISTA

U odnosu Malthusa i Marxa zanimljiva je činjenica da postoje tri optužbe za plagijat koje je protiv Malthusa iznio Marx:

- prva optužba odnosi se na Malthusove preteče, osobito Townsenda, u teoriji stanovništva;
- druga optužba se tiče njegove teorije rente, odnosno opadajućih prinosa. Marx je bio potpuno uvjeren da je Malthus plagirao Andersona, ali nije pružio niti jedan bitan razlog

[59] Marošević, T. (1974.): *Malthusova teorija i neomaltuzijanci u svjetlu znanosti i vjere*, Obnovljeni život, Vol.29, No.1 Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/file/88160 Datum pristupa: 29.1.2017.
[60] Budge, S. (1912.): *Das Malthus'scje Bevolkerungsgesetz und die theoretische Nationalokonomie der letzten Jahrzennte*, Karlsruhe .
[61] Lunaček, V. (2004.): *Povijest ekonomskih doktrina*, loc.cit., str. 324.
[62] *Hrvatska enciklopedija* Dostupno na: http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=38478 Datum pristupa: 30.1.2017.

zašto: jednaki argument po kojem bi u ovom slučaju Malthus bio plagijator mogao bi se, ako bi se prihvatio, primjeniti i na Marxa;

- treća optužba odnosi se na teoriju hiperprodukcije: pretpostavljeno je da je Malthus plagirao Sismondija. Pored značajnih razlika između teorija ovih dvojice, nema nikakvog razloga zašto Malthus ne bi mogao doći do stava koji je zauzeo u *Principles* polazeći od ideja koje su bile prisutne u njegovoj svijesti barem već 1814. godine.[63]

Marx je na Malthusa izlio žestoki bijes. Keynes ga je slavio. Između dva rata poznati ekonomist John Maynard Keynes hvali Malthusa: »Kako bi pametniji i bogatiji bio svijet danas da se ekonomska misao devetnaestog stoljeća nastavila na Malthusa, a ne na Ricarda«.[64] I poslije drugog svjetskog rata javljaju se neomaltuzijanci. Pogoršana prehrambena situacija oživljava taj tabor. Tako 1950. godine skupina stručnjaka Rockfellerove fondacije tvrdi: »Opadanje smrtnosti i nepromijenjena plodnost ne mogu koegzistirati unedogled, bez obzira na to kako će se razvijati tehnološki napredak. Prije ili kasnije pritisak stanovništva na prehrambene proizvode dovest će do ponovnog rađanja snaga smrti, bilo uslijed općeg slabljenja čovjekovih snaga, bilo uslijed gladi i pošasti«[65]

Malthus nije mogao — ili nije htio shvatiti socijalnu stranu debalansa hrane i pučanstva. I zbog toga Marx ispravno kaže da je Malthus sluga konzervativnih interesa budući da je osudio radnike i siromašne na bijedu, ako se ne budu suzdržavali od umnožavanja. »Naravno, kaže dalje Marx, da je mnogo udobnije i da je mnogo više odgovaralo interesima vladajuće klase, koju Malthus kuje u zvijezde, da se ta prenaseljenost objasni vječnim zakonom prirode, a ne historijskom prirodom zakona kapitalističke proizvodnje«.[66]

Zanimljiva je, dalje, Marxova primjedba u kojoj kaže da većinu zagovornika suzdržavanja celibata i drugih maltuzijanskih mjera kontrole rađanja predstavljaju protestantski svećenici koji su svojedobno bili tako žestoki protivnici celibata. Primjedba, koja je i danas aktualna kad vidimo kako se neki katolici žestoko bore za ukidanje svećeničkog celibata. Od tobožnje brige o slobodi svećenika do metoda neomaltuzijanaca nema ni pola koraka.[67] Štoviše, iako Marx nikada nije pohvalio ljude koji su se zalagali za slobodnu trgovinu hranom, on je najdublje

[63] Schumpeter, J.A. (1975.): *Povijest ekonomske analize*, Informator, Zagreb
[64] Marošević, T. (1974.): *Malthusova teorija i neomaltuzijanci u svjetlu znanosti i vjere*, Obnovljeni život, Vol.29, No.1 Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/file/88160 Datum pristupa: 29.1.2017.
[65] Ibid.
[66] Ibid.
[67] Ibid.

prezirao one koji su bili protiv. Oni su za Marxa kao i za njegove poslušne sljedbenike bili samo plaćenici zemljovlasnika. Taj način odbacivanja Malthusova doprinosa nije bolji od metode drugih ljudi da odbace Ricardov doprinos stoga što je bio Židov i "predstavnik novčarskih krugova". Keynesova sklonost Malthusu, iako moralno pohvalna, jer malo je ljudi koji slave svog prethodnika, a Keynes je vjerovao da mu je Malthus prethodnik – tako je pretjerana da nije mnogo razumnija od Marxsove mržnje[68]. Za javnost i za većinu ekonomske struke Malthus je bio i ostao prvenstveno „Malthus eseja o stanovništvu". Njegovo drugo pravo na slavu, njegov doprinos monetarnoj analizi, gotovo je izbjegao pozornosti povjesničara. Njegova je treća zasluga, što je njegovo ime izbacila u prvi plan u naše vrijeme, njegova teorija štednje i investicija, ili teorija opće prenatrpanosti[69].

Ricardov rad, što se tiče opće teorije, pošao je od *Bogatstva naroda* koju je napisao Adam Smith i preradio njegove teorijske sadržaje metodom koja je za središnju točku imala pojam vrijednosti. Točno ista stvar vrijedi za Malthusov rad kakav je dat u njegovim *Principles*. Osim njegove teorije štednje i investicija koja se barem na prvi pogled čini kao njegova vlastita, svi elementi koji ulaze u analitički aparat tog rada, pa i terminološka upotreba, podsjeća na prvu knjigu *Bogatstva naroda*. Samo dok je Ricardo preradio učenje *Bogatstva naroda* pomoću teorije radne vrijednosti, Malthus ga je preradio pomoću teorije vrijednosti koju je Smith stvarno koristio, i to teorije ponude i potražnje, također slijedeći primjer Smitha u izboru rada jedinice vrijednosti. Prema tome, Malthus je prihvatio liniju koja je konačno pobijedila i direktnije upućuje na Marshallov sistem prije nego što to čini Ricardov sistem bez obzira na činjenicu da je Marshall nastojao održati vezu s Ricardom, a ne Malthusom. To vrijedi i za drugu razliku između njih.[70] Ricardov analitički aparat prilagođen je problemu raspodjele – na objašnjenje relativnih udjela. Malthus je prilagodio svoj aparat analizi ekonomskog procesa kao cjeline. Stoga je on tretirao ukupnu proizvodnju ne kao Ricardo – datu veličinu, već kao glavnu varijablu koju treba objasniti. Prema tome, Malthus bi morao, iako ne zbog razloga koji se poklapa s onim, koji je naveo lorda Keynesa da dođe do sličnih rezultata, stajati u povijesti analize ne samo kao autor valjane alternative Ricardovoj teoriji, već kao zastupnik one koja je pobijedila.[71]

[68] Schumpeter, J.A. (1975.): *Povijest ekonomske analize*, Informator, Zagreb
[69] Ibid.
[70] Ibid.
[71] Ibid.

U znanstvenom svijetu Malthusova teorija populacije naišla je na ogroman odjek. Možemo reći, da rasprava o toj teoriji nije još ni danas završena. Pošto se ovaj odlomak odnosi na odnos Malthusa i drugih ekonomista, navest ćemo i pristaše njegove teorije. Među pristaše njegove teorije spadaju primjerice: Adolf Wagner, Ludvig Elster, Gustav Schmoller, Johanes Conrad, Anton Menger, Henrik Dietzel, Ladislav Bortkiewicz i G. Hardy. Sa stanovitim su rezervama tu teoriju usvojili Eugen Philippovich, Edwin Seligman, Charles Gide. Adolf Wagner je njemački političar i ekonomist. Krajem 19. stoljeća formulirao je i danas relevantna porezna načela te ih postavio u 4 skupine. Gustav Schnoller je začetnik mlađe povijesne škole. U svom sustavu znanosti o gospodarstvu pokušao je prikazati narodno gospodarstvo na temelju zakona povijesnog razvoja ispitujući psihološke uzroke pojedinih gospodarskih pojava i institucija.
Johanes Conard dio je njemački politički ekonomist i profesor ekonomije na Sveučilištu u Halle-u. Anton Menger bio je austrijski pravnik i društveni teoretičar koji je u svojim radovima uglavnom propagirao socijalističku literaturu za pravne osnove. Autor je knjiga "The Right to the Whole Produce of Labor", "The Civil Law and the Poor".
Henrik Dietzel je rođen 1857. godine i spada među glavne sljedbenike neoklasične škole u Njemačkoj. Dietzel traži sintezu finalističkog i pozitivističkog shvaćanja gospodarskih odnosa.
Ladislav Bortkiewicz bio je ruski ekonomist i statističar koji je većinu svog poslovnog života proveo u Njemačkoj. U djelu "Value and Price in the Marxian System" kritizirao je Marksovu teoriju vrijednosti i zakon o tendenciji pada. Godfrey Harold "G. H." Hardy bio je engleski matematičar poznat po svojim dostignućima u matematičkoj analazi i teoriji brojeva. Njegovo najveće napisano djelo je *A Mathematician's Apology*.
Eugen Philippovich bio je austrijski ekonomist i sveučilišni profesor. Bio je jedan od začetnika Međunarodne udruge za zaštitu prava radnika. Njegovo najvažnije djelo je Die Bank von England - Im Dienste der Finanzverwaltung des Staates. Edwin Seligman, rođen 1861. godine, bio je američki ekonomist koji je zapamćen kao pionir u radu koji uključuje oporezivanje javnih financija. Charles Gide bio je vodeći francuski ekonomist. Poznat po djelima Načela političke ekonomije i Povijest ekonomskih doktrina.

Malthusovoj teoriji se često prigovara, da nije otkrila ništa, što bi bilo već odavno poznato, odnosno da njome objašnjava nešto, što se razumije. Malthus je, nema sumnje, imao nekoliko prethodnika te valja i njih spomenuti. Prvi su bili, već Platon i Aristotel, a zatim i Botero. Giovanni Botero bio je talijanski ekonomist i pisac. Naziva se pretečom Malthusa upravo iz teorije stanovništva koju je prikazao u svom djelu `O uzrocima veličine gradova` iz 1588.godine. Botero je označio prenapučenost glavnim razlogom bijede i da je razlikovao

stvaralačku i prehrambenu sposobnost čovječanstva. I u Smithovu su *Istraživanju* već iznesene neke misli, na kojima je Malthus mogao utemeljiti svoja proučavanja o zakonu populacije.

Neposredno prije Malthusa formulirao je sličnu zakonitost Gianmaria Ortes. Gianmaria Ortes bio je talijanski ekonomist, filozof i matematičar. Smatra se pretečom klasične škole političke ekonomije. Po svojoj teoriji stanovništva u kojoj zastupa ideju da bi se stanovništvo povećavalo geometrijskom progresijom kada prirodne instinkte ne bi ograničavao razum, prethodnik je Malthusa. No, Ortesova se teza ne poklapa sa Malthusovom, iako joj je prilično slična. Glavna je razlika u tome, što Ortes smatra narodnu imovinu odnosno prehrambeni potencijal u Malthusovoj terminologiji nepromjenljivom konstantom, što po Malthusu nije slučaj. Svi su pak ostali Malthusovi prethodnici proučavali problem populacije posve drugačije.[72]

4. "OCJENA" MALTHUSOVE TEORIJE I NEOMALTUZIJANACI

Malthus je ekonomista koji svojom teorijom odgovara na pitanje, odakle socijalna bijeda te kako bi se tome moglo doskočiti, naime ograničenjem porođaja po suzdržljivosti. Dakle ekonomski boljitak društva je cilj, dok je ograničenje porođaja odnosno uzdržljivost sredstvo. On nije sam izveo taj zaključak, ali već prvi njegovi sljedbenici sasvim su otvoreno povukli te sugestije i tako je nastao neomaltuzijanizam, koji zagovara provođenje tih principa u

[72] Lunaček, V. (2004.): *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet, Ekonomski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

praktičnom životu i stoga je kao takav i teorijski i u praksi protivan osnovnim načelima kršćanske i naravne etike.[73] Ne može se zanijekati da je u nekim dijelovima zemlje i u određenim povijesnim razdobljima došlo do disproporcije ljudi i hrane. Glad kao evidentna činjenica te disproporcije dokazuje da takve situacije trajno postoje u povijesti čovječanstva. Nisu rijetki slučajevi krajnje bijede i gladi. Mnoge obitelji nisu u stanju da pruže ni minimum hrane, tako da djeca dolaze na svijet izložena bolestima i umiranju. Ako je, dakle, sigurno da će djeca doći u takvu situaciju, Malthus preporučuje celibat, i to u potpuno moralnom smislu. Taj njegov stav, ako se odnosi na konkretnu situaciju, ne može se osuditi. Dovoljno je podsjetiti se što o takvim situacijama govore enciklike zadnjih papa.[74]

Papa Pavao VI. u enciklici »Humanae vitae« piše: »U odnosu prema urođenim nagonima, psihološkim i društvenim uvjetima, odgovorno očinstvo ostvaruju oni koji ili razboritom i velikodušnom odlukom prihvaćaju brojniji porod ili se pak zbog ozbiljnih razloga i uz poštovanje moralnog zakona odlučuju da privremeno na neodređeno vrijeme ne rode novo dijete... Crkva uči da je tada dopušteno voditi brigu o prirodnim mijenama koje su imanentne moćima rađanja«. Ako taj citat usporedimo s Malthusovom naukom »da se nikad nije udaljio od moralnih načela«, mogli bismo reći da je mišljenje Sv. Oca još nešto šire s obzirom na znanstvena dostignuća o periodičnom suzdržavanju koja nije mogao poznavati Malthus.[75]

Malthus je bio prvi koji je problem populacije ispitao i ocijenio s argumentima gospodarske problematike, te mu je uspjelo dokazati postojanje uzročne veze između gospodarskog zbivanja i kretanja stanovništva. I to je ono novo, što je on stvorio u nauci o gospodarstvu i u tome je njegova neprolazna zasluga. Ne mijenja stvari ništa niti to hoćemo li danas s obzirom na rezultate znanstvenog istraživanja, stečene poslije njega smatrati da Malthusova teorija vrijedi samo uz stanovite rezerve ili da vrijedi samo kao tendencija, koja stvarno postoji u gospodarskom životu. Isto tako se ne mijenja vrijednost njegovih misli ni time, što se upućuje na slučajeve, u kojima su narodi propadali i izumirali uslijed opadanja poroda. Ovakvi naime slučajevi prelaze okvir gospodarske fenomenologije, te ih treba proučiti i ocijeniti s

[73] Krautzer, F. (1938.): *Problem populacije*, Obnovljeni život, Vol.19. No.1. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=90751 Datum pristupa: 31.1.2017.
[74] Marošević, T. (1974.): *Malthusova teorija i neomaltuzijanci u svjetlu znanosti i vjere*, Obnovljeni život, Vol.29, No.1 Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/file/88160 Datum pristupa: 31.1.2017.
[75] Ibid.

argumentima koji spadaju u druge društvene znanosti, a ne spadaju više u znanost o gospodarstvu.[76]

4.1 NEOMALTUZIJANCI

Neomaltuzijanstvo se razvija u drugoj polovici 19. stoljeća, a osobito u drugoj polovici 20. stoljeća. Snažan zamah u drugoj polovici 20. stoljeća uvjetovan je tzv. demografskom eksplozijom u zemljama u razvoju. U razvoju neomaltuzijanskih načela kroz populacijsku politiku razlikujemo dva razdoblja, rano i suvremeno neomaltuzijanstvo. Rano neomaltuzijanstvo pojavljuje se u uvjetima kada je natalitet u mnogim zemljama u jakom smanjenu, istovremeno su cijene hrane također počele opadati, ističu se humani i prosvjetiteljski motivi. Neomaltuzijanska shvaćanja nisu imala potporu javnosti. Pobornici su bili ateisti, anarhisti i kvazisocijalisti, a oponenti socijalisti i katolička crkva. Neomaltuzijanci su podigli alarm i zbog zagađenosti okoline, koja će nas uništiti, a zaboravljaju da i to čovjek može riješiti. Duhovito je napisao „*The Economist*“[77]: „Svaki znanstvenik iz 1872. godine lako bi dokazao tada da je današnji obujam prometa u Londonu nemoguć jer kamo bi se smjestili ti silni konji, pa i Londonci bi se jednostavno ugušili u njihovu izmetu.“ No, jedno taj znanstvenik nije znao: da konja jednostavno neće biti![78] Narušena ravnoteža koju stalno ističu neomaltuzijanci, može se uspostaviti na razne načine. Dok je Malthus odabrao moralni način uspostavljanja ravnoteže, njegovi učenici idu dalje i zabacuju moralne zasade. Treba poduzeti niz mjera, kao što su ograničavanje spolnih odnosa kažnjavanjem predbračnih veza, abortus, sterilizacija, kontracepcija. Trebalo bi dati novčanu nagradu muškarcu (50 do 100 $) koji je voljan da se sterilizira, to bi se, dakako, odnosilo na neprosvijećene. Matematičari, neomaltuzijanci, predviđaju da će ljudi stajati uskoro jedan drugome na glavi.[79] Posebnu pažnju zaslužuje Malthusov „moral restraint“, što ga je Malthus predložio kao sredstvo protiv prenapučenosti. Baš se naime na nj nadovezao pokret neomaltuzijanizma, koji je tome izrazu dao sasvim novo značenje te se u cijelosti kosi s kršćanskim i naravnim moralom uopće.[80]

---

[76] Lunaček, V. (2004.): *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet, Ekonomski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
[77] … (1972.) *The Economist*, prema Vjesniku, Zagreb
[78] Marošević, T. (1974.): *Malthusova teorija i neomaltuzijanci u svjetlu znanosti i vjere*, Obnovljeni život, Vol.29, No.1 Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/file/88160 Datum pristupa: 31.1.2017.
[79] Ibid.
[80] Krautzer, F. (1938.): *Problem populacije*, Obnovljeni život, Vol.19., No.1. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=90751 Datum pristupa: 31.1.2017.

Malthusove teorije o renti i stanovništvu važni su dijelovi ekonomskog klasicizma. One ipak nisu Malthusovi najznačajniji prilozi ekonomskoj misli, premda je on stekao veliku slavu kao predstavnik posebnog stanovništva. Činjenice ekonomskog razvitka poslije Malthusa dovoljno su opovrgle njegovu prognozu. Moderni ekonomist, koji ispituje promjene u stanovništvu, ustanovit će, da je razvitak sredstava za sprečavanje začeća mnogo izmijenio Malthusova očekivanja.[81]

4.2. VEZA MALTHUSOVE „FILOZOFIJE“ PREMA SUVREMENIM EKONOMSKIM TVRDNJAMA I DOGAĐAJIMA

Kada se raspravlja o odnosu pučanstva i hrane, onda treba uzeti u obzir ne samo kakav je bio stvarno taj odnos, nego i to, kakav je mogao biti u prošlosti i danas, a posebno kakav može biti u budućnosti. Kakav može biti u budućnosti, to je temelj rasprave, jer na vizijama budućeg svijeta neomaltuzijanci grade svoju teoriju. Oni zapravo u ime sutrašnjice opominju čovječanstvo kako ne bi ušlo u katastrofu. Zbog toga o razvoju proizvodnje hrane bitno ovisi naša budućnost.[82] Nobelovac N. E. Borlaug smatra se ocem »pšeničnog čuda« ili »zelene revolucije«. Ta je revolucija počela prije 25 godina u Meksiku. Još 1950. godine u toj je zemlji prosječan prinos pšenice iznosio po hektaru svega 6-8 mtc. Dvadeset godina kasnije on se učetverostručio i iznosi 30 mtc. Zahvaljujući tom dostignuću, Meksiko od uvoznika pšenice postaje izvoznik. Ti su rezultati tako fantastični da se o njima u Malthusovo vrijeme nije moglo niti sanjati. Tako je jedan revolucionarni zahvat znanosti do temelja uzdrmao teoriju globalne prenapučenosti. Čudo se ne odnosi samo na pšenicu, nego i na rižu, kukuruz, sirak i širi se po cijelom svijetu. Posebno je značajno što je ta revolucija zahvatila područja Azije, Afrike i Južne Amerike, dakle baš ona područja koja pripadaju nerazvijenom svijetu, gdje je »eksplozija« povećanja pučanstva najveća.[83] Ali granice zelene revolucije pomiču se i dalje. Najnoviji rezultati 1965. godine pokazali su da je sorta pšenice »gaines« dala čak 112 mtc po hektaru, i to na područjima gdje se dosad nije mogla sijati. Jedan američki farmer postigao je čak 180 mtc po hektaru. U Indiji, što je posebno značajno, postignuti su također fantastični rezultati: na 1 hektaru iznosio je prinos i do 80 mtc, a još 1948. iznosio je svega 7-8 mtc. Dakle, radi se povećanju od 10 puta. Pakistan je postao izvoznik pšenice, a pretpostavljalo se da će Indija

[81] Roll, E. (1956.): *Povijest ekonomske misli*, Kultura, Zagreb
[82] Marošević, T. (1974.): *Malthusova teorija i neomaltuzijanci u svjetlu znanosti i vjere*, Obnovljeni život, Vol.29, No.1 Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/file/88160 Datum pristupa: 31.1.2017.
[83] Ibid.

prestati uvoziti pšenicu 1974. ili 1975. godine. To je očit dokaz kakva se snaga krije u ljudima i u zemlji, da čovjek nije samo potrošač, nego i proizvođač. Zakon opadajućih prinosa doživio je poraz.[84]

Važnije od promjena na strani stanovništva jesu upravo one promjene, koje su utjecale na proizvodnju hrane. Otvaranje novih područja u svijetu i razvitak naučnih metoda u poljoprivredi povećali su proizvodnju hrane i omogućili da se ona i dalje povećava, kako bi se veće stanovništvo održavalo na višem životnom standardu. „Zakon opadajućih prinosa“ je neosporno pobijen kao dinamički princip. U modernoj ekonomici on zauzima mjesto zakona, koji vrijedi u idealiziranom stanju stacionarne ravnoteže. S nestankom tog analitičkog potpornja srušili su se i Malthusova teorija stanovništva i dinamički zaključci iz Ricardove teorije o diferencijalnoj renti. S njime je otišla i teoretska nadgradnja u vezi s najamnicom, kapitalom i profitom, koju je Ricardo izgradio na svojoj radnoj teoriji vrijednosti.[85]

Malthus je pao žrtvom dviju ideja svoga vremena: racionalističkog, koji vjeruje da razum dostaje za svladavanje strasti (odnosno instinkta) koji je teoretski proveo potpunu separaciju između vjerskih vrednota i socijalnih; te individualističkog materijalizma odnosno pozitivizma: nije uzalud bio učenik Hume-a, koji je dosljedno proveo u praksi tu separaciju postavivši dobro individua za cilj bez ikakvog obzira na cijeli kompleks drugih vrednota. Malthusov »ekonomski čovjek« nadvladao je njegovog »moralnog« čovjeka, ili 'čovjeka simpliciter', jer je taj bio samo sluga prvoga, a osim toga nije imao nikakve pomoći osim onu, koju mu je mogao dati njegov razum, a i taj je već ustrašen prijetećim zlom. Sadašnja su vremena najrječitije opovrgla Malthusovu iluziju o moralnom čovjeku.[86]

[84] Marošević, T. (1974.): *Malthusova teorija i neomaltuzijanci u svjetlu znanosti i vjere*, Obnovljeni život, Vol.29, No.1 Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/file/88160 Datum pristupa: 31.1.2017.
[85] Roll, E. (1956.): *Povijest ekonomske misli*, Kultura, Zagreb
[86] Krautzer, F. (1998.): *Problem populacije*, Obnovljeni život, Vol.19, No.1 Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=90751 Datum pristupa: 31.1.2017.

5. ZAKLJUČAK

Thomas Robert Malthus poznat je u ekonomskoj znanosti po pesimističnim prognozama rasta stanovništva, što je krajem 18. stoljeća opisao u eseju *O načelu populacije* ili *An Essay on the Principle of Population*. On je upozoravao da ljudska sposobnost razmnožavanja uvelike nadmašuje raspoložive resurse te da smo osuđeni na bijedu i propadanje ukoliko se ne poduzmu konkretne mjere kontrole rasta stanovništva. Malthus je kroz povijest imao mnogo pristaša, ali i oštrih kritičara te je nesumnjivo bio inspiracija za mnoge kasnije apokaliptične vizije budućnosti o prenapučenoj i devastiranoj Zemlji. U 1798. godini kada je izdao svoj čuveni esej, Malthus je predviđao da će na kraju globalna glad i bolest konačno ograničiti rast stanovništva. No, iako se svjetsko stanovništvo umnožilo za više od šest i po puta od Malthusovog vremena, povećanje uroda poljoprivrednih kultura i ljudsko zdravlje spriječile su ispunjenje tog strašnog proročanstva. Thomas Robert Malthus bio je svećenik, koji se bavio ekonomijom i matematikom. To dvoje bilo je očito eksplozivna kombinacija, koja ga je dovela do zaključka da sredstva za život rastu aritmetičkom, a stanovništvo geometrijskom progresijom, dakle neusporedivo brže. Kao rješenje, on je preporučio pogoršavanje uvjeta života, kako bi se povećala smrtnost u siromašnijem dijelu populacije. On je u svom eseju pisao: "(…) trebamo strogo osuđivati specifične lijekove protiv harajućih bolesti i one dobronamjerne ljude, koji su u zabludi, jer misle da su čovječanstvu učinili uslugu projektima za potpuno eliminiranje određenih bolesti." Malthus je napisao svoj slavni esej kao odgovor na razmišljanja o mogućnosti usavršavanja društva, koja su bila potaknuta Francuskom revolucijom. Budući da ljudska sposobnost razmnožavanja u tolikoj mjeri nadmašuje proizvodnju hrane, objašnjavao je, pučanstvo će uvijek nadmašivati raspoložive resurse i mnogi ljudi neizbježno će mukotrpno životariti na rubu opstanka. Malthusov jednostavni, ali snažni argument je da će se oskudica i nejednakost pojaviti čak i u društvu iz kojega su uklonjeni svi nepravedni zakoni i institucije.

Danas je Malthusovo ime gotovo sinonim za aktivnu zaokupljenost demografskim i ekološkim pitanjima, a njegovo klasično djelo ostalo je do dana današnjega citatno u tekstovima iz društvenog razvoja, teologije, evolucije i očuvanja okoliša. Prema Malthusu, 1823. godine trebalo je biti 2 milijarde ljudi, 1848. godine 4 milijarde ljudi, 1873. godine 8 milijardi ljudi, a 1998. godine čak 256 milijardi ljudi, a hrane bi prema Malthusu u 1998. godini bilo samo za 9 milijardi ljudi. Time se njegova teorija pokazala potpuno krivom, jer danas ima 7 milijardi ljudi umjesto više od 256 milijardi koliko je predvidio Malthus. Prema današnjim istraživanjima,

sada ima dovoljno hrane za 57 milijardi ljudi (bez novih otkrića i očekivanog napretka znanosti), a ne za 9 milijardi koliko je predvidio Malthus. Za 2100. godinu, predviđa se, da će biti 10 milijardi ljudi.

Kratko nakon što je Malthus dao svoje mračno predviđanje došlo je do prve poljoprivredne revolucije – sustavne primjene znanosti i tehnologije na poljoprivredu. Nove vrste žitarica, razumijevanje o rotaciji žitarica i razvoj mehanizacije je povećao prinose. Glad je izbjegnuta kroz razvoj globalne trgovine hranom, potaknuta parnim brodovima i hlađenjem. Makar je Malthusova teorija odavno odbačena kao pogrešna, još uvijek u najrazvijenijim državama svijeta mnogi smatraju teoriju ispravnom pa se ulažu milijarde dolara za zaustavljanje rasta stanovništva u Africi, Aziji i Južnoj Americi, a humanitarna pomoć u hrani i lijekovima manja je od donacija kontracepcije i drugih sredstava kontrole rađanja.

Danas je potpuno jasno da Malthus nije bio u pravu, međutim postavlja se pitanje u čemu je pogriješio? U tome što nije uzeo u obzir tehnološki razvoj i rast produktivnosti. Danas za proizvodnju kilograma pšenice radniku na poljima treba tisuću puta manje vremena nego u Malthusovo doba. Tada je tek započinjao brzi razvoj tehnologije, koji je omogućio privredni rast kojeg stoljećima prije jedva da je bilo. To, naravno, ne opravdava njegove savjete tadašnjim vlastodršcima, iako su i oni bili u duhu vremena. Imamo puno hrane, a milijuni ljudi ipak gladuju. Svjedoci smo luksuznog života, a milijuni su ljudi ipak siromašni. Imamo velike mogućnosti za napredak, a ipak se susrećemo s golemim preprekama. Niža stopa smrtnosti, dulji životni vijek i brojno mlado stanovništvo u zemljama s visokim natalitetom pridonijeli su brzom rastu broja ljudi na planetu tijekom proteklih nekoliko desetljeća. Države u kojima vlada siromaštvo u pravilu imaju najbrži rast stanovništva i najveći natalitet. Golema bijeda, neredovita opskrba hranom, nejednakost i visoka stopa nataliteta i smrtnosti pothranjuju ovaj začarani krug. Ipak, u konačnici se sve svodi na to da ne treba s pesimizmom gledati na kretanje broja stanovnika, jer zemlja neće biti prenapučena, a problem može biti samo oskudica pameti. Oko 20 posto svjetskog stanovništva troši 80 posto resursa. Preostalih 80 posto stanovništva iz manje razvijenih dijelova svijeta troši samo 20 posto resursa. Nije, dakle, u pitanju broj ljudi, nego koja će se tehnologija primjenjivati. Treba smanjiti mogućnost eksploatacije jer, primjerice, visokorazvijene države prodaju čak i poljoprivredne proizvode niskorazvijenim zemljama, a to je najčešće jedino što one imaju. Teorija o prenapučenosti je jedno, a u praksi se provodi izrabljivanje.

LITERATURA

Knjige:

1. Budge, S. (1912.): *Das Malthus'scje Bevolkerungsgesetz und die theoretische Nationalokonomie der letzten Jahrzennte*, Karlsruhe;
2. Cantillon, R. (1734., 1755.): *Opća rasprava o prirodi trgovine*, hrvatski prijevod, CKD, Zagreb, 1982.;
3. Cerovac, M. (1980.): *Povijest ekonomskih doktrina i tendencije u razvitku suvremene ekonomske teorije*, Ekonomski fakultet, Osijek;
4. Charbit, Y. (2010.): *The Classical Foundations of Population Thought: From Plato to Quesnay*, Springer Science + Bussines Media;
5. Ekelund, Jr. J.B., Hebert, R.F. (1997.): *Povijest ekonomske teorije i metode*, treće izdanje, Mate, Zagreb;
6. Jurlina D., (1992.): "*Ekonomska valorizacija urbanog prostora i gradska renta*", magistarski rad na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb;
7. Lunaček, V. (2004.): *Povijest ekonomskih doktrina*, Dom i svijet, Ekonomski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb;
8. Malthus, T. R. (1826.): *An Essay on The Principle of Population*, London: William Pickering;
9. Marshall, A. (1987.): *Načela ekonomike*, Cekade, Izdanja Centra za kulturnu djelatnost, Zagreb;
10. Marx, K., (1948.): "*Kapital III*", Kultura, Zagreb;
11. Roll, E. (1956.): *Povijest ekonomske misli*, Kultura, Zagreb;
12. Schumpeter, J.A. (1975.): *Povijest ekonomske analize*, Informator, Zagreb.

Članci:

1. Baletić, Z. (2005.): *Ekonomski liberalizam i ekonomska znanost*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 27.
   Dostupno na: http://www.hazu.hr/~azrnic/eRad492/Rad492Baletic.pdf
2. Dokić, M. (2014.): *Malthusova teorija o stanovništvu kao osnova za kritiku intervencionističke države*, Pravni fakultet Crne Gore, Podgorica, str. 2.-12.
   Dostupno na: http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-982X/2014/0038-982X1401001D.pdf

3. Julian, S. (1994.): *Demographic causes and consequences of the industrial revolution.* Dostupno na: http://www.juliansimon.com/writings/Articles/MELOGRAN.txt
4. Krautzer, F. (1998.): *Problem populacije*, Obnovljeni život, Vol.19, No.1, str. 44. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=90751
5. Marošević, T. (1974.): *Malthusova teorija i neomaltuzijanci u svjetlu znanosti i vjere*, Obnovljeni život, Vol.29, No.1, str. 15.-25. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/file/88160
6. Rančić, N. (2007.): *Načelo opreza u teoriji i politici zaštite okoliša i javnog zdravlja*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, str. 632. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=20425
7. Vranješ-Šoljan, B. (2008.): *Prvi opći popis stanovništva u Habsburškoj Monarhiji iz 1857.: Koncepcija, metodologija i klasifikacija popisnih obilježja*, Filozofski fakultet, Zagreb, str. 519. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/30612
8. Wertheimer-Baletić, A., (1972.): *Malthus i Marx: Dileme demografske teorije*, Politička misao: časopis za politologiju, Vol.9, No.1, str. 67.-75. Dostupno na : http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=170215

Internet izvori:

1. *Encyclopedia Britannica* Dostupno na: http://www.britannica.com/biography/Thomas-Robert-Malthus
2. *Hrvatska enciklopedija* Dostupno na: http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=38478
3. *Linda Hall Library* Dostupno na: http://darwin.lindahall.org/50_malthus.shtml
4. *Getting to Know Thomas Malthus* Dostupno na: http://theyec.tumblr.com/post/35339759619/knowing-thomas-malthus

POPIS GRAFIKONA I TABLICA

Tablica 1: *Malthusova teorija stanovništva u sumarnom obliku*.....12
Ilustracija 1: *Kretanje hrane i populacije u odnosu na vrijeme*.....13

SAŽETAK

Thomas Robert Malthus jedan je od prvih povijesno prepoznatljivih ekonomista i poznat je po knjizi *Esej o stanovništvu i njegovom utjecaju na buduće poboljšanje društva (An Essay on Principle of Population as it Effects the Future Improvement of Society).* U svom *Eseju* Malthus je iznio možda najdepresivniju moguću prognozu u kojoj je predviđao da će se stanovništvo razmnožavati brže nego što raste proizvodnja hrane. Ubrzo nakon što je Malthus iznio svoju teoriju došlo je do prve poljoprivredne revolucije gdje su se sustavno počeli primjenjivati znanost i tehnologija na poljoprivredu. Njegova teorija u konačnici se pokazala pogrešnom, ali utjecaj koji je Malthus ostavio na razvoj ekonomske znanosti je neosporiv. Malthusovo ime ostaje sinonim za aktivnu zaokupljenost demografskim i ekološkim pitanjima, a njegovo klasično djelo ostalo je do danas čitano u tekstovima iz društvenog razvoja, teologija, evolucije i očuvanja okoliša. Upozoravao je da ljudska sposobnost razmnožavanja nadmašuje raspoložive resurse, te da je potrebno poduzeti konkretne mjere kontrole rasta stanovništva kako bi se izbjegla bijeda i propadanje. Fokus njegova zanimanja bili su ekonomija i matematika, te su ga ta dva polja dovela do zaključka da sredstva za život i stanovništvo nerazmjerno rastu. Malthusova teorija se u konačnici pokazala pogrešnom, međutim kao razlog zbog kojeg je ostala neuspješna ostaje činjenica da nije uzeo u obzir tehnološki razvoj i rast produktivnosti. Bez obzira na sve, njegov doprinos ekonomskoj znanosti ostaje neizbrisiv.

Ključne riječi: ekonomska znanost, proizvodnja hrane, stanovništvo, tehnologija

ABSTRACT

Thomas Robert Malthus was one of the first historically famous economists, and he was known for his book An Essay On Principle Of Population As It Effects The Future Improvement Of Society. In his work he presented probably the most depressive prognosis in which he predicted that the population will grow faster than the growth of food production. Soon as he presented his theory the first agricultural revolution started. In that agricultural revolution science and technology started applying on the agriculture. His theory turned out to be wrong, but the impact that Malthus left on the economic science is indisputable. His name remains a synonym for active preoccupation with demographic and environmental issues, and his classic work remained to this day citation in texts from social development, theology, evolution and environmental protection. He warned that the human capacity of reproduction exceeds available resources, and that it is necessary to take concrete measures to control population growth in order to avoid the misery and decay. Focuses of his interest were economics and mathematics, and those two fields led to the conclusion that the livelihood and population grow disproportionately. Malthusian theory ultimately proved wrong, however, as the reason why it remained unsuccessful remains that he did not take into account technological developments and productivity growth. No matter what, his contribution to economic science remains indelible.

Keywords: economic science, food production, population, technology